

Op reis in Nederlands-Indië tussen 1800 en 1945

STEMMEN VAN DE KOLONIE

ELK VOORJAAR verheug ik me er weer op: de bloeiende goudenregen in de Leidse Hortus botanicus. Als je vanaf het Academiegebouw aan het Rapenburg richting de tuin loopt, tref je hem aan je rechterhand. Het is vermoedelijk de oudste boom van Leiden. Dat is ook te zien, want op eigen kracht reedt hij het niet meer; hij wordt gestut door een metalen constructie. Toch bloeit hij elk jaar weer uitbundig. Ik laat hem soms aan buitenlandse studenten zien en vertel ze dan dat de boom al voorkomt in een inventaris van de Leidse hoogleraar Pieter Pauw uit 1601. Dat betekent dat hij ouder is dan de Vereenigde Oostindische Compagnie, die pas een jaar later werd opgericht. Die gedachte stemt tot nederigheid: De VOC bestaat al lang niet meer – ze werd eind 1799 opgeheven – maar de goudenregen is er nog altijd.

Steeds als ik langs de boom loop, moet ik aan de VOC denken, en zo komen mijn gedachten vanzelf bij Nederlands-Indië terecht. Multatuli verheerlijkte de archipel in zijn *Max Havelaar* (1860) als ‘‘t prachtig rijk van Insulinde dat zich daar slingert in den evenaar, als een gordel van smaragd’’. Na hem hebben honderden Nederlandse schrijvers over Indië geschreven als een exotische wereld, met wuivende palmbomen, groene rijstvelden en vruchtbare gronden. Al bestond er vanaf Multatuli steeds een kritische ondertoon in de literatuur, het dominante beeld was dat de Nederlanders iets ‘groots’ verrichtten in de Oost. Deze koloniale beeldvorming is de laatste decennia, onder invloed van de discussie over de multiculturele samenleving, vervangen door een kritischer perspectief. Er gaat vrijwel geen dag voorbij zonder dat er in de media over Indië geschreven of gesproken wordt. Dat is niet zonder betekenis: Nederland zit nog midden in zijn *Verzangenheidsbewältigung*, zoals de Duitsers dat noemen: het proces om in het reine te komen met de zwarte bladzijden van het eigen – in dit geval koloniale – verleden.

reisverhaal nog nauwelijks aandacht gekregen. Dat is opvallend, want het is een waardevolle bron, die veel informatie bevat, niet alleen over flora, fauna en verschillende bevolkingsgroepen, maar ook over de koloniale verhoudingen. Hoewel reizigers vaak het idee hadden dat ze een objectief beeld schetsten, zijn hun teksten sterk ideologisch geladen. Dat vraagt niet alleen om een historische benadering, maar ook om een kritisch, postkoloniaal perspectief, dat erop gericht is machtsstructuren aan het licht te brengen en koloniale denkbeelden te ontmaskeren. De postkoloniale theorie is vooral gebaseerd op het Angelsaksische kolonialisme, dat anders was dan het Nederlandse, bijvoorbeeld wat betreft de taalpolitiek, de positie van de Indo-Europeaan en de mate van wederzijdse acculturatie.

Voicing the Colony neemt de collectie van de Asian Library van de Universiteitsbibliotheek Leiden als uitgangspunt. Die bevat een schat: een grote hoeveelheid reiskosten uit de koloniale tijd, niet alleen van Nederlanders, maar ook van Indonesiërs: tientallen uit de negentiende en nog veel meer uit de twintigste eeuw, soms gedrukt en soms in manuscript, in het (klassiek) Javaans en het Maleis. Het doel van het project is om verschillende narratieven te vergelijken: het Nederlandse en het Indonesische.

Jungnhuh en Poerwololono

Wat dat kan opleveren, blijkt bijvoorbeeld als men de publicaties van twee negentiende-eeuwse reizigers naast elkaar zet. De eerste was Franz Wilhelm Jungnhuh (1809–1864), een Duits-Nederlandse ‘ontdekkingsreiziger’, die in de jaren 1830 en ‘40 Indië verkende. Uit zijn verslagen blijkt dat hij vooral oog had voor Java’s ‘onuitputtelijke’ natuur, die hij nauwgezet bestudeerde. Indië beschreef hij als een nog nooit door een sterveling betreden paradijs. Hij genoot van de groene oerwouden en de uitgestrekte rijstvelden (die hij als natuur beschouwde), en hij beklom bergen en gevaarlijke vulkanen.

Op 1 januari 2020 is aan de Universiteit Leiden het door NWO gefinancierde Vidi-onderzoeksproject *Voicing the Colony. Travelers in the Dutch East Indies 1800–1945* gestart. Hoewel het dit jaar vijfenzeventig jaar geleden is dat Indonesië onafhankelijk werd, is de herinnering aan het koloniale verleden springerend. In wetenschappelijk opzicht is er echter sprake van een historigrafisch probleem: het bestaande onderzoek kent een eenzijdig Nederlands perspectief. Dat is niet verwonderlijk. In tegenstelling tot de Angelsaksische situatie, waarin de gekoloniseerden de ‘taal van de overheerser’ leerden spreken en schrijven, was de bevolking van Indië grotendeels uitgesloten van het gebruik van de Nederlandse taal. Indonesiërs hebben daardoor vrijwel niet in het Nederlands ‘teruggeschreven’. Daar komt nog bij dat *counter archives*, die een ander perspectief kunnen bieden, zeer schaars zijn.

Toch hebben we nu de kans om de koloniale literatuurgeschiedenis van twee zijden te belichten en de dominante historiografie van Nederlands-Indië bij te stellen. Dat

< Uitzicht op de vulkaan Gunung Sumbing, tekening van F.W. Junghuhn, 1853/54, collectie KITLV
< F.W. Junghuhn in de Preanger op West-Java, 1860, collectie KITLV
^ Raden Mas Adipati Arjo Poerwoelono, of Tjondronegoro V, gefotografeerd door Woodbury & Page, circa 1867, collectie KITLV

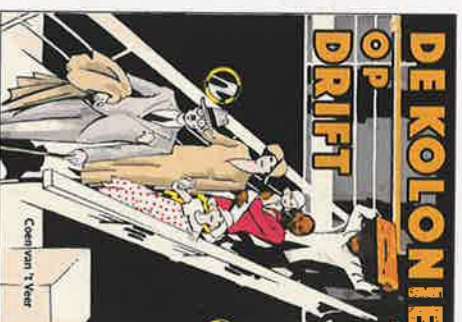
In zijn reisverslag, en ook in zijn tekeningen, stelde hij Java voor als een 'leeg' land. Als je zijn werk leest, vraag je je af waar iedereen is. Indonesiërs komen er vrijwel niet in voor; zelfs de koelies die zijn uitrusting droegen, noemt hij niet. En dat terwijl er in die tijd zo'n dertig miljoen Javanen leefden! Zijn semi-objectieve beschrijving was ideologisch gekleurd: hij legitimeerde, zou je kunnen zeggen, de Nederlandse aanwezigheid in Indië: een leeg paradijs vraagt er immers om in bezit te worden genomen.

Hoe totaal anders schreef in dezelfde tijd de Javanse, islamitische edelman Raden Mas Adipati Arjo Poerwoelono, regent van Kudus. Zijn eigenlijke naam was Tjondronegoro V en hij leefde van 1837 tot 1885. Hij nam een dubbelzinnige positie in. Enerzijds werkte hij met de Nederlanders samen, met een vergelijkbaar verheven status. Hij spreekt met trots over de wetenschap en vernuftigheden van de koloniale machthebber. Net als Junghuhn moet hij bovendien met een uitgebreide entourage hebben gereisd, maar daar verwijst hij evenmin naar. Anderzijds bleek hij in tegenstelling tot Junghuhn wel degelijk oog te hebben voor de kleine luiden; ze worden door hem bepaald niet als atwezig voorgesteld. De Nederlanders representeerde hij impliciet als een bezettende macht. Onderweg vestigde hij regelmatig de aandacht op de aanwezigheid van militairen, wapendepots en legerkazernes.

De edelman toonde daarnaast een bijzondere belangstelling voor de eigen Javanse cultuur uit vervlogen tijden. Onderweg bestudeerde hij oude grafinscripties en verdiepte hij zich in eeuwenoude Javanse tradities en verhalen. En in plaats van de Nederlandse namen gebruikte hij steekwast de Indonesische: Buitenzorg wordt Bogor. Je zou kunnen zeggen dat hij zo, hoewel hij een tussenpositie innam tussen kolonisator en gekoloniseerde, een ander geluid liet horen, en vanuit een gevoel van eigenwaarde zijn cultuur op de voorgrond plaatste, die door de Nederlanders in de marge gedrukt was.

Tot slot

Het vernieuwende van *Voicing the Colony* is dus het multilinguale perspectief. Ik kan dat niet alleen uitvoeren, want ik ben neerlandicus, en lees geen Javaans en Maleis. Daarom is er een multidisciplinair team samengesteld, waarin ik behalve met promovendus Nick Tomberge nauw samenwerk met de Javanica Judith Bosnak, die in 2013 met Frans X. Koot een Nederlandse vertaling verzorgde van het reisverslag van Poerwoelono. *Op reis met een Javanse edelman*, waarvan in de loop van dit jaar een Engelstalige versie uitkomt: *The Javanese Travels of Purwalelana*. Dat zal uiteindelijk leiden tot een door ons samen geschreven, comparatieve monografie. Het is de eerste keer dat er in Nederland op dit terrein zo'n team is samengesteld – en dit is ook een goede manier om iets te doen aan de eenzijdige historiografie. Vijfenzeventig jaar na de Indonesische onafhankelijkheid is het daarvoor geen moment te vroeg.

In de tweede klas is het gezelliger

WLT U weten hoe het nu was aan boord van die schepen die tussen Nederland en Indië voerent? Of zou u wel eens een roman willen lezen die daar een goed beeld van geeft? In beide gevallen is *De kolonie op drift* van Coen van 't Veer het boek waar u moet beginnen.

Coen van 't Veer (Zierikzee, 1968), in het dagelijks leven docent Nederlands op een scholengemeenschap in Schiedam, is actief lid van de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde. Zijn leeshonger op dat gebied blijkt wel uit *De kolonie op drift*. *De representatie en constructie van koloniale identiteit in fictie over de zeereis tussen Nederland en Nederlands-Indië (1850-1940)* (uitgeverij Verloren, 2019). Hij heeft tientallen fictionele verhalen gelezen waarin de zeereis naar en van de Oost wordt beschreven, een bezigheid die ooit begon met de antiquarische aanschaf van het onvoorzien *Zoutwaterliedje*. *Kroniek van een reis per mailboot* (1929) van Melis Stoke (pseudoniem van Herman Salomonson).

De afgelopen jaren heeft Van 't Veer met behulp van een promotiebeurs werk en passie kunnen combineren. Dat heeft geresulteerd in een proefschrift waarop hij op 18 februari jongstleden promoveerde aan de Universiteit Leiden. En dat proefschrift is nu verkrijgbaar als rijk geïllustreerde handelseditie, een lust voor het oog.

Van 't Veer (her)las meerdere pareltjes, van de hand van in het Indische bekende schrijvers als P.A. Daunn, M.H. Székely-Luifors en Eddy du Perron, maar ontdekte ook volstrekt obscure en vergeten auteurs. *Een huweijk met den handschoen* van de onbekende Suzanna Maria Boëseken is het vroegste werk dat hij beschrijft. Het verscheen in 1853 als feuilleton in dagblad *De Gelderlander*. *Grofweg is De kolonie op drift* onderverdeeld in vier onderscheidende, hoewel deels overlappende periodes: die van 1850–1895, de reis per zeilschip om Kaap de Goede Hoop; 1870–1895, de reis per stoomschip die meestal door het in 1869 geopende Suezkanaal ging; en 1895–1925 toen er specifiek op passagiers gerichte, comfortabele schepen werden gebouwd en er tegelijkertijd een ethische wind in de koloniale politiek begon te waaien. Tot slot komt de periode 1925–1940 aan bod, toen de stoomschepen werden vervangen door luxe motorschepen.

Al tijdens de tocht naar Indië wordt de reiziger voorbereid op het andere leven dat voor de boeg ligt. Een in de eerste twee perioden hard bestaan, dat gedurende het gehele beschreven tijdvak wordt gedetailleerd volgens een in Nederland niet zo beleefde hiërarchie. Indonesiërs, in de meeste gevallen werkend als personeel, staan onder aan de ladder. Zij komen nauwelijks in beeld in de verhalen, net zomin als de militairen en de kleinambtenaren in de lagere scheepsklassen. Er wordt vrijwel uitsluitend geschreven over de eerste klasse. De hoogsten in rang, stand en aanzien mogen voor het diner aanschuiven bij de kapitein, mindere goden zitten aan bij de eerste officier, nog wat mindere goden bij de tweede officier, enzovoorts. Zo is de plaats in de maatschappij die wacht meteen duidelijk. Overigens, de eerste klasse mag dan top zijn, uit menig verhaal blijkt dat er jaloers wordt gegluurd naar de tweede Klasse, waar het er veel losser en dus gezelliger aan toegaat. Indische Nederlanders, welke functie zij ook bekleeden, welke pot geld zij ook mogen bezitten: in de meeste verhalen worden zij voorgesteld als paria's. Pijnlijk.

De kolonie op drift is het lezen absoluut waard, al is het jammer dat Van 't Veer de wetenschappelijke verantwoording van zijn studie in deze handelseditie heeft laten staan. Dat maakt zeker het begin wat stroef, maar de rest maakt alles goed.